

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ МАЛОЛІТНІМИ ТА НЕПОВНЛІТНІМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ

Ігнатова А. С.

ВСТУП

Pro bono puerorum

Нерідко, інтереси малолітніх і неповнолітніх осіб порушуються не сторонніми особами чи державними органами, а безпосередньо їхніми законними представниками – батьками (усиновлювачами) або піклувальниками. За даними Національної соціальної сервісної служби України протягом 2024 року кількість звернень щодо вчинення домашнього насильства становить 181 904, з них 8 646 від дітей. Національною соціальною сервісною службою України забезпечується збір та узагальнення оперативної інформації щодо кількості дітей, які перебувають на обліку служб у справах дітей з причини жорстокого поводження, за 9 місяців 2024 року кількість дітей становить: фізичне насильство – 657 дітей; сексуальне насильство – 158 дітей; психологічне насильство – 10958 дітей; економічне насильство – 31 дитина; залучення дітей до порнографії – 1 дитина; торгівля дітьми – 5 дітей; діти, які стали свідками злочину – 16 дітей¹. Разом із тим, зазначений перелік порушень не є вичерпним. Він лише фіксує випадки, офіційно зафіксовані державними органами, та не охоплює значну кількість прихованих або недекларованих фактів жорстокого поводження, психологічного тиску, обмеження прав, а також використання дітей як засобу впливу у сімейних конфліктах. У багатьох ситуаціях дитина навіть не має змоги звернутися по захист своїх прав, оскільки механізм реалізації права на професійну правничу допомогу є формально прив'язаним до згоди саме тієї особи, яка потенційно є джерелом порушення прав дитини.

¹ Звітна інформація про виконання Плану роботи Національної соціальної сервісної служби України на 2024 рік [Електронний ресурс] // Національна соціальна сервісна служба України. URL: https://nssu.gov.ua/storage/app/sites/22/uploaded-files/_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B8_%D0%B%D0%B0_2024_.pdf

Ілюстративним у цьому контексті є випадок з моєї особистої практики. За професійною правничою допомогою звернулася неповнолітня дитина, яка за рішенням суду була зобов'язана до примусового спілкування з батьком. При цьому батько раніше вчиняв фізичне насильство стосовно матері дитини та самої дитини, що підтверджувалося матеріалами відповідних звернень до правоохоронних органів. Проблема полягала в тому, що дитина не брала участі в судовому провадженні разом із матір'ю через об'єктивні обставини (перебування в іншому населеному пункті, про що батько знав і свідомо не повідомив суду), і рішення ухвалювалося без їх залучення. У зв'язку з чим дитина звернулася за професійною правничою допомогою до приватного адвоката з метою оскарження рішення суду та зміни графіку спілкування дитини з батьком. У цьому процесі було виявлено юридичну колізію: для укладення договору про надання правничої допомоги із дитиною потрібна згода батька – особи, інтереси якої потенційно протиставні інтересам дитини. У таких випадках, як наведений вище, виникає об'єктивна необхідність забезпечення дитині юридичний захист, що, відповідно до статті 59 Конституції України, може здійснюватися шляхом надання професійної правничої допомоги.

1. Теоретико-правові засади реалізації права на професійну правничу допомогу

Відповідно до частини першої статті 59 Конституції України: «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав»². Відповідно до офіційного тлумачення Конституційного Суду України положення частини першої статті 59 Конституції України: «...поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України» (Рішення № 23-рп/2009 від 30.09.2009)³. Отже, право на професійну правничу допомогу є універсальним і поширюється, зокрема, й на малолітніх та неповнолітніх осіб як суб'єктів права. Проте постає важливе питання: яким чином ці особи можуть реалізувати це право, якщо через обмеження цивільної дієздатності не можуть самостійно укладати відповідні договори.

² Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року у справі № 23-рп/2009 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#n54>

Перш ніж перейти до аналізу механізмів реалізації права дитини на професійну правничу допомогу, слід звернути увагу на існуючі в українському законодавстві термінологічні особливості. Протягом останніх років у нормативно-правових актах відбулася концептуальна зміна: термін «правова допомога», який застосовувався раніше, був замінений на «професійну правничу допомогу», що закріплено в оновленій редакції статті 59 Конституції України. Окрему увагу заслуговує і те, що в офіційному перекладі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вживається термін «юридична допомога» (пункт 3 статті 6)⁴. Ця термінологічна трансформація пояснюється прагненням гармонізувати юридичну мову відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Як зазначає Джуська А.В. у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні»: «слово «правничий» утворений від одвічної української (слов'янської), а тому загальнозрозумілої лексеми «право» (правий, правда, правити, правило, правник), які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник»⁵. Таким чином, подальший аналіз механізмів реалізації права малолітніх і неповнолітніх осіб на професійну правничу допомогу має базуватися на усвідомленні термінологічних змін у нормативно-правових актах України.

Чинне цивільне законодавство визначає обсяг цивільної дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб, що ставить під сумнів можливість самостійного укладення ними договорів про надання правничої допомоги. Ця правова колізія набуває особливої гостроти в ситуаціях, коли інтереси дитини суперечать волі її законних представників, що, у свою чергу, ставить під загрозу ефективність реалізації конституційного права на професійний правничий захист.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁵ Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: : дис...канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 271 с.

2. Цивільна дієздатність малолітніх та неповнолітніх осіб як передумова укладення договору про надання професійної правничої допомоги

Відповідно до статті 31 Цивільного кодексу України: «Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право: самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість»⁶. Разом із цим, відповідно до статті 32 Цивільного кодексу України, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має ширшу цивільну дієздатність. Такі особи, окрім права самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, наділяються також правом самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами та ін. Таким чином малолітні та неповнолітні особи мають можливість укладати дрібні побутові правочини.

Як зазначає Тишук Н.О.: «визначені в законодавстві характерні риси дрібного побутового правочину («побутові потреби», «відповідність розвитку особи», «невисока вартість») є доволі оціночними і в кожному окремому випадку можуть тлумачитися по-іншому»⁷. На підтвердження такої позиції виступають і такі науковці, як В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Л. Яроцький та інші, які звертають увагу на те, що поняття дрібного побутового правочину є оціночним і у разі спору суд, виходячи з оцінки фактичних обставин справи, має кваліфікувати правочин як дрібний побутовий або як такий, що не відповідає вказанам у чинному законодавстві вимогам⁸. Постає питання, чи можна вважати договір про надання правничої допомоги – дрібним побутовим. З одного боку, традиційний підхід до тлумачення змісту дрібного побутового правочину передбачає, що такий правочин має бути простим за змістом, незначним за вартістю та спрямованим виключно на задоволення повсякденних побутових потреб. Договір про надання правничої допомоги зазвичай має складну структуру, потребує спеціальних знань для його належного розуміння та реалізації, часто стосується життєво важливих прав і свобод особи, а тому не може бути прирівняний до, наприклад, купівлі харчів чи користування громадським транспортом. У

⁶ Цивільний процес України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁷ Тишук Н. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 1(30). С.59-62

⁸ Борисова В.І., Спасибо-Фатєєва І.В., Яроцький В.Л. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2012. Т. 1. 656 с.

вужькому значенні, важко визнати надання правничої допомоги – дрібним побутовим правочином.

Однак, в більш широкому значенні, все частіше в юридичній практиці та правозахисному дискурсі порушується питання про необхідність переосмислення критеріїв дрібного побутового правочину, особливо з огляду на потреби та права дитини. У сучасному цифровому суспільстві малолітні та неповнолітні особи самостійно здійснюють багато правочинів – поповнюють рахунок мобільного телефону, сплачують за інтернет-послуги, оформлюють підписки на освітні ресурси – і ці дії вже сприймаються як елементи звичайного дитячого побуту. У цьому контексті договір про надання правничої допомоги, зокрема в ситуації, коли дитина зазнає насильства в родині або потребує захисту своїх прав безпосередньо, без участі законних представників, може відповідати як побутовим, так і соціальним потребам такої особи. Варто розширено тлумачити саме поняття «побуту» дитини, розглядаючи його не лише як сукупність фізичних чи матеріальних умов проживання, але й як простір, у якому дитина реалізує свої основні життєві потреби – фізіологічні, емоційні, соціальні та освітні. Відповідно, ситуації домашнього насильства, психологічного тиску, погроз чи іншого порушення прав дитини безпосередньо впливають на її звичний спосіб життя, емоційне середовище та безпеку – тобто на ті аспекти, що є складовими її побуту.

Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо⁹. Вартість окремих правничих послуг – таких як первинна консультація, написання заяви чи позовної заяви – може бути незначною, а формат взаємодії (зокрема онлайн або в межах проєктів безоплатної правової допомоги) – спрощеним, що дозволяє трактувати такий правочин як дрібний побутовий у відповідності до вікового та соціального розвитку дитини у кожному конкретному випадку. Це є особливо актуальним з огляду на низку судових рішень, які формують орієнтири щодо участі дітей у правовідносинах.

⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року у справі № 23-рп/2009 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#n54>

3. Аналіз судової практики Верховного Суду

Згідно з висновком, зробленим в Постанові Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 жовтня 2020 року у справі № 241/47/19: «З досягненням віку десяти років у дитини з'являється право не лише бути вислуханою і почутою, а й брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема у визначенні місця проживання»¹⁰. Цей висновок має важливе значення для аналізу порушеного питання, оскільки свідчить про здатності дитини з 10-річного віку усвідомлено формулювати свої інтереси та брати участь у правовому процесі, що, у свою чергу, логічно обґрунтовує ідею про те, що в окремих випадках така дитина може самостійно звертатися за професійною правничою допомогою – зокрема, у формі дрібного побутового правочину.

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 357/17852/15-ц зазначено: «В усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинне мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть переважати інтереси батьків. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди»¹¹. Цей висновок підкреслює, що під час вирішення будь-яких юридично значущих питань, що зачіпають права дитини, ключовим критерієм має бути не лише формальне законодавче обмеження, а врахування інтересу дитини. Відповідно до положень

статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини¹². Відтак, у ситуаціях, коли дитина потерпає від домашнього насильства і не має можливості залучити законного представника, надання їй доступу до первинної та вторинної правничої допомоги без погодження з батьками (усиновлювачами) або піклувальниками є способом реалізації принципу найкращих інтересів дитини.

¹⁰ Постанова Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 жовтня 2020 року у справі № 241/47/19 [Електронний ресурс] // База правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7163>

¹¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 357/17852/15-ц [Електронний ресурс] // База правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/324/document/334>

¹² Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Відповідно до висновку, зробленого в Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 червня 2021 року у справі № 369/13467/20: «Неповнолітня особа, яка досягла 14-річного віку, може укласти договір з адвокатом виключно за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, але відсутність такої згоди не нівелює правових наслідків укладення договору та наділення адвоката повноваженнями на представництво, окрім випадків визнання такого договору недійсним у судовому порядку. У випадку представництва в суді малолітньої особи адвокат повинен надати суду докази наявності згоди її батьків на укладення договору про надання правничої допомоги. Представляючи особу, яка досягла 14 років, адвокат надає суду документи, що підтверджують повноваження на представництво (ордер, довіреність), без необхідності подання згоди батьків на укладення договору з таким адвокатом. При цьому суд не може вимагати пред'явлення договору про надання правової допомоги для підтвердження повноважень на представництво особи, яка досягла 14 років»¹³. У даній Постанові суд чітко розмежовує правовий статус малолітніх (до 14 років) і неповнолітніх (14-18 років) осіб. Він прямо вказує, що малолітня особа не може бути самостійною стороною у договорі з адвокатом без згоди законних представників, а отже, в її інтересах діють батьки (усиновлювачі) або піклувальники. Особливу увагу заслуговує позиція суду щодо неповнолітніх осіб віком від 14 років. Верховний Суд визнає, що хоч формально для укладення договору з адвокатом потрібна згода законних представників, відсутність такої згоди не нівелює юридичної сили договору, поки даний договір не буде визнаний недійсним у судовому порядку.

Незважаючи на формальне визнання можливості укладення договору про надання правничої допомоги – фактично зберігається обов'язковість отримання згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників для належного правового оформлення таких договірних відносин, оскільки без даної згоди договір може бути визнаний недійсним у судовому порядку. Комплексного аналізу потребує питання щодо того, чи необхідною є згода обох батьків для укладення договору про надання професійної правничої допомоги, чи достатньо згоди лише одного з них. Варто звернути увагу, що національне законодавство, а саме стаття 32 Цивільного кодексу України чітко встановлює: «Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків

¹³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 червня 2021 року у справі № 369/13467/20 [Електронний ресурс] // База правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/5126/document/5470>

(усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування відповідно до закону»¹⁴. Тобто за законодавством ми бачимо формулювання у множині. Це вказує на потребу отримання згоди обох законних представників дитини для укладення договору про надання професійної правничої допомоги. Однак слід уточнити, що положення статті 37 Цивільного кодексу України, у якій йдеться про «піклувальника» в однині, не суперечить вимогам статті 32 щодо необхідності згоди обох батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Це пояснюється тим, що стаття 37 стосується не лише неповнолітніх осіб, а й повнолітніх осіб, цивільна дієздатність яких була обмежена. У випадку обмеженої цивільної дієздатності повнолітньої особи, як правило, призначається один піклувальник. Саме тому в цій нормі законодавець вживає термін в однині – «піклувальник».

Разом з тим, у випадку з неповнолітньою особою (віком від 14 до 18 років), яка має обох батьків (усиновлювачів) або піклувальників, законодавство чітко передбачає, що правочини такої особи вимагають згоди обох законних представників. Це впливає з формулювання у множині, закріпленого в статті 32 Цивільного кодексу України. Таким чином, згода лише одного з батьків не є юридично достатньою, окрім випадків, коли інший із батьків: позбавлений батьківських прав; визнаний недієздатним у встановленому законом порядку; помер або оголошений судом безвісно відсутнім; або коли між батьками укладено відповідну угоду про виключне здійснення одного з них певного кола прав і обов'язків щодо дитини. Варто також наголосити: якщо один із батьків не надає згоди без поважної причини або перешкоджає вчиненню правочину, це питання може бути вирішене в судовому порядку або за участю органу опіки та піклування. Але до моменту вирішення – згода обох батьків залишається юридично необхідною умовою для укладення договору.

Основна суперечність полягає в тому, що в ситуації, коли малолітня чи неповнолітня особа потребує правової допомоги з огляду на конфлікт із законними представниками, вимога щодо обов'язковості їхньої згоди нівелює саме право дитини на професійну правничу допомогу. Такий підхід суперечить принципу найкращого забезпечення інтересів дитини (best interests of the child), який закріплений як у міжнародному праві (ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року), так і в національному законодавстві. Реалізація цього принципу вимагає не лише формального визнання прав дитини, а й створення ефективних

¹⁴ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

процедурних механізмів, які дозволяють дитині користуватися своїми правами незалежно від волі чи позиції батьків у випадках потенційного конфлікту.

4. Перспективи забезпечення права дитини на професійну правничу допомогу в національному та міжнародному вимірах

З метою подолання вказаної прогалини у правовому регулюванні доцільним видається нормативне закріплення спеціального механізму реалізації права дитини на професійну правничу допомогу. Зокрема, йдеться про можливість самостійного звернення до адвоката із правом укладення договору в присутності або за дозволом, органу опіки та піклування або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Відповідно до пункту 3 статті 37 Цивільного кодексу України: «Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду»¹⁵. Відповідно до пункту 10 статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»: «Уповноважений має право звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями))»¹⁶. Такий підхід відповідає логіці інституту «батьківської держави» (*patens patriae*) і є узгодженим із міжнародною практикою, відповідно до якої держава не лише гарантує права дитини, а й бере на себе обов'язок діяти в її найкращих інтересах у разі, коли законні представники не виконують своїх обов'язків або є сторонами конфлікту. Цей інститут покликаний забезпечити, щоб жодна дитина не залишалась поза правовим захистом через свій вік або вразливість, і його потенціал доцільно використати в українських реаліях через участь органів опіки та піклування чи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в процесі укладення договорів із адвокатами.

Також у цьому контексті важливо звернути увагу на право дитини на вибір захисника своїх прав, що є складовою загального права на професійну правничу допомогу. Аналіз чинного законодавства свідчить про наявність низки обмежень. Зокрема, дитина не має реального

¹⁵ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

¹⁶ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

доступу до вибору приватного адвоката, оскільки: малолітні особи (до 14 років) не можуть самостійно укласти договір із адвокатом без згоди законного представника. Неповнолітні особи (від 14 до 18 років) формально можуть укладати договори, але знову ж таки – за згодою батьків. Навіть якщо договір укладено без такої згоди, він може бути визнаний недійсним у судовому порядку.

У такому правовому полі єдиним практичним інструментом, доступним для дитини, залишається система безоплатної правничої допомоги. Однак і вона має свої структурні й процедурні обмеження. Згідно зі статтею 18 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»: «Звернення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, що стосуються дітей, подаються їх законними представниками, патронатними вихователями, а щодо питань, звернення з якими до суду дозволяється з 14 років, – особисто дітьми, які досягли 14 років, або їх законними представниками, патронатними вихователями за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників, патронатних вихователів незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи»¹⁷. Це положення ставить малолітніх осіб у вкрай уразливе становище. Таким чином, з урахуванням наведеного можна дійти висновку про наявність системної прогалини в нормативному регулюванні, яка перешкоджає ефективній реалізації дітьми конституційного права на професійну правничу допомогу та вільний вибір захисника. Дитина – суб'єкт правовідносин, який має право на захист, навіть якщо цей захист суперечить інтересам або волі її законних представників.

Проблематика доступу дітей до правничої допомоги розглядається Європейським судом з прав людини крізь призму положень статей 6, 8 та 13 Європейської конвенції з прав людини, що гарантують право на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, а також право на ефективний засіб юридичного захисту.

У своєму рішенні у справі *M. and M. v. Croatia* Європейський суд з прав людини наголосив: «In proceedings affecting a child where, by internal law, the holders of parental responsibilities are precluded from representing the child as a result of a conflict of interest between them and the child, the judicial authority shall have the power to appoint a special representative for the child in those proceedings. Parties shall consider providing that, in proceedings affecting a child, the judicial authority shall have the power to appoint a separate representative, in appropriate cases a lawyer, to represent

¹⁷ Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

the child»¹⁸. (Переклад здійснено автором цієї статті: «У провадженнях, які стосуються дитини, коли відповідно до внутрішнього законодавства особи, що здійснюють батьківське піклування, не можуть представляти дитину внаслідок конфлікту інтересів між ними та дитиною, судовий орган має бути наділений повноваженнями призначити спеціального представника для дитини в межах таких проваджень. Сторонам слід розглянути можливість передбачення, що в провадженнях, які стосуються дитини, судовий орган матиме повноваження призначити окремого представника, у відповідних випадках – адвоката, для представництва дитини»).

Це рішення набуває особливої ваги в контексті аналізу вітчизняного правового регулювання щодо реалізації дитиною права на професійну правничу допомогу. Зокрема, положення цього рішення свідчать про те, що в разі, якщо батьки не можуть представляти дитину з огляду на конфлікт інтересів або самі є джерелом порушення її прав, держава зобов'язана забезпечити дитині доступ до незалежного представника. У такому випадку представником має бути призначений або спеціальний представник, або адвокат, здатний забезпечити повноцінний захист інтересів дитини.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що право дитини на професійну правничу допомогу, гарантоване статтею 59 Конституції України та підтверджене практикою Конституційного Суду, має універсальний характер і поширюється на всіх осіб без винятку, включно з малолітніми та неповнолітніми. Водночас чинне цивільне законодавство, яке обмежує цивільну дієздатність дітей, перетворює це право з реального на декларативне, оскільки вимога згоди батьків або піклувальників на укладення договору про правничу допомогу у випадках, коли вони самі є стороною конфлікту, фактично позбавляє дитину доступу до захисту. Судова практика Верховного Суду хоча і визнає можливість укладення договору неповнолітнім без згоди законних представників, але залишає дитину у стані правової невизначеності, адже такий договір може бути оскаржений у суді й визнаний недійсним. У цій площині принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у Конвенції про права дитини та підтверджений практикою Європейського суду з прав людини, має виступати реальним орієнтиром для національного правозастосування.

Важливим є й переосмислення поняття дрібного побутового правочину, яке у сучасних умовах не може тлумачитися виключно як дія,

¹⁸ CASE OF M. AND M. v. CROATIA [Електронний ресурс] // База даних HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:\[%22001-156522%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:[%22001-156522%22]})

спрямована на задоволення фізичних побутових потреб, а має охоплювати й соціальні та правові потреби дитини, зокрема отримання правничого захисту від домашнього насильства чи інших порушень її прав.

Вирішення окресленої проблеми можливе шляхом законодавчого закріплення спеціальних механізмів звернення дитини до адвоката за участю органів опіки та піклування чи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розширення критеріїв дрібних побутових правочинів, а також закріплення процедури незалежного представництва дітей у судових процесах. Відповідно, подальший розвиток законодавства України має відбуватися в напрямі створення дієвих процедурних гарантій, що дозволять кожній дитині реалізовувати своє право на правничий захист незалежно від віку, сімейного стану чи волі законних представників, адже лише за таких умов можливо досягти повної відповідності національної правової системи міжнародним стандартам та забезпечити найкращі інтереси дитини як визначальний орієнтир діяльності держави.

АНОТАЦІЯ

Автором здійснено комплексне дослідження теоретико-правових та прикладних аспектів реалізації малолітніми та неповнолітніми особами права на професійну правничу допомогу як складової конституційних гарантій доступу до правосуддя. Проаналізовано чинне цивільне та конституційне законодавство України у взаємозв'язку з положеннями міжнародних договорів, а також актуальну судову практику, зокрема правові позиції Верховного Суду. Встановлено, що наявні обмеження цивільної дієздатності дітей і залежність від згоди законних представників значною мірою нівелюють реальне забезпечення права на правничу допомогу, перетворюючи його на формальне. Особливу увагу приділено суперечностям у судовій практиці та проблемі узгодження її з принципом найкращих інтересів дитини. Розкрито роль органів опіки та піклування, а також Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як альтернативних суб'єктів забезпечення доступу дитини до правового захисту у випадках конфлікту з батьками чи піклувальниками. Окреслено доктринальні та практичні підходи до переосмислення поняття «дрібного побутового правочину». Здійснено порівняльний аналіз із міжнародними стандартами, зокрема практикою Європейського суду з прав людини, на підставі якого сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства. За результатами дослідження обґрунтовано необхідність створення дієвих процедурних механізмів прямого звернення дитини до адвоката, розширення

можливостей безоплатної правничої допомоги та запровадження інституту незалежного представництва дітей у судових процесах.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 19.05.2025).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.05.2025).

3. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 19.05.2025).

4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

6. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

7. CASE OF M. AND M. v. CROATIA [Електронний ресурс] // База даних HUDOC. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-156522%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-156522%22]}) (дата звернення: 19.05.2025).

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року у справі № 23-рп/2009 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#n54> (дата звернення: 19.05.2025).

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 червня 2021 року у справі №

369/13467/20 [Електронний ресурс] // База правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/5126/document/5470> (дата звернення: 19.05.2025).

10. Постанова Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 жовтня 2020 року у справі № 241/47/19 [Електронний ресурс] // База правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7163> (дата звернення: 19.05.2025).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 357/17852/15-ц [Електронний ресурс] // База правових позицій Верховного суду. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/324/document/334> (дата звернення: 19.05.2025).

12. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: : дис...канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 271 с.

13. Тишук Н. «Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1(30). С.59-62

14. Борисова В.І., Спасибо-Фатєєва І.В., Яроцький В.Л. *Цивільне право*: підручник: у 2 т. / за ред В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2012. Т. 1. 656 с.

15. Звітна інформація про виконання Плану роботи Національної соціальної сервісної служби України на 2024 рік [Електронний ресурс] // Національна соціальна сервісна служба України. URL: https://nssu.gov.ua/storage/app/sites/22/uploaded-files/_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_2024_.pdf (дата звернення: 19.05.2025).

Інформація про автора:

Ігнатова Анастасія Сергіївна,

аспірантка 3 року денної форми навчання

Національного університету «Одеська юридична академія»

вул. Академічна, 2, м. Одеса, 65009, Україна